

<https://doi.org/10.62837/2025.7.390>

İLƏHƏ ƏSGƏROVA
AMEA Folklor İnstitutunun dissertantı
87philologist@gmail.com
ORCID ID:0009-0005-6531-0688

MİLLİ YADDAŞ ENSİKLOPEDIYASI: “QARABAĞ: FOLKLOR DA BİR TARİXDİR” ÇOXCİLDLİYİNİN VI–X CİLDLƏRİ

Xülasə

Bu məqalə “*Qarabağ: folklor da bir tarixdir*” çoxcildliyinin VI–X cildlərini təhlil edir. Altıncı cild Cəbrayıl, Kəlbəcər və Tərtər rayonlarının folklorunu təqdim edir və əsasən bayatı, layla, nağıl-satir janrları ilə zəngindir. Yeddinci cild Xocavənd folkloruna həsr olunub; burada dini motivlər azlıq təşkil edir, nağıl ənənəsi geniş yer tutur və nadir folklor nümunələri (məs., “inək adları”) diqqət çəkir. Səkkizinci cild Kəlbəcər folkloruna dair nadir nümunələri təqdim edir və bölgədə yaşanan folklor məclislərini təsvir edir. Doqquzuncu cild Qarabağ və ətrafının (Beyləqan, İmişli, Tərtər, Bərdə, Cəbrayıl) folklorunu bir araya gətirir və muğan təsirli nağılları ilə seçilir. Onuncu cild Zəngilan və Şuşa folklorunu təqdim edir; burada Şuşanın musiqili və şifahi ənənələri, həmçinin ailə-mərasim folkloru ön plana çıxarılır. Təhlil göstərir ki, VI–X cildlər Qarabağın müasir dövrlə bağlı folklor izlərini də əhatə etməklə bu çoxcildliyi tamamlamaqda vacib rol oynayır.

Açar sözlər: Qarabağ folkloru, şifahi ənənə, məcburi köçkünlər, etnoqrafik kontekst, folklor məclisləri, folklor daşıyıcıları

İlahə Asgarova

National Memory Encyclopedia: “Karabakh: Folklore is Also History”

Volumes VI–X

Abstract: This article examines volumes VI–X of the “*Karabakh: Folklore is Also History*” encyclopedia. Volume VI (2013) covers folklore from the Jabrayil, Kalbajar and Tartar districts, highlighting genres such as bayats, lullabies and epic narratives. Volume VII (2014) is dedicated to the folklore of Khojavend (Xocavənd); it notes the scarcity of religious motifs and the prominence of fairy tales, including unique elements like “cow names”. Volumes VIII (2014) and IX (2014) cover Kalbajar and adjacent regions, documenting local traditions and dialectal features. Volume X (2016) presents folklore of Zangilan and Shusha, reflecting the rich musical and poetic heritage of these centers. The analysis shows that these later volumes complete the series by preserving Karabakh’s oral heritage, from ancient beliefs to modern historical experiences.

Keywords: Karabakh folklore, oral tradition, internally displaced persons, ethnographic context, folklore gatherings, folklore informants

Илаха Асгарова

Энциклопедия национальной памяти: «Карабах: фольклор тоже является историей» Тома VI–X

Аннотация: В статье рассматриваются тома VI–X многотомника «Карабах: фольклор тоже история». Шестой том (2013) содержит фольклор Джебраильского, Кельбаджарского и Тертерского районов, включая байаты, колыбельные и эпические жанры. Седьмой том (2014) посвящён фольклору Ходжавенда: в нём отмечается малое количество религиозных мотивов и преобладание сказочного жанра, включая уникальные элементы вроде «коровьих имен». Восьмой (2014) и девятый (2014) тома объединяют данные по Кельбаджару и прилегающим к Карабаху районам, фиксируя региональные особенности устных преданий. Десятый том (2016) представляет собранный в Шуше и Зангилане фольклор, отражая богатство музыкально-поэтической традиции этих исторических центров. Анализ показывает, что данные тома дополняют энциклопедическое издание, позволяя полностью документировать устное наследие Карабаха.

Ключевые слова: карабахский фольклор, устная традиция, вынужденная миграция, этнографический контекст, фольклорные собрания, информаторы фольклора

Qarabağ folklorunun sistemli toplanıb öyrənilməsi istiqamətində genişmiqyaslı layihə həyata keçirilmiş və onun nəticəsi olaraq “Qarabağ: folklor da bir tarixdir” adı altında on cildlik folklor toplusu nəşr edilmişdir. Bu çoxcildli nəşr Qarabağın müxtəlif rayonlarından toplanılmış şifahi xalq ədəbiyyatı nümunələrini əhatə edir və elmi-akademik tələblərə uyğun tərtib olunaraq geniş oxucu auditoriyasına təqdim edilmişdir.

On cildlik “Qarabağ: folklor da bir tarixdir” toplusu 2012–2016-cı illər ərzində ardıcıl olaraq nəşr edilmişdir. altıncı cild 2013-cü ildə, yeddinci, səkkizinci və doqquzuncu cildlər 2014-cü ildə, nəhayət, onuncu cild 2016-cı ildə oxuculara təqdim olunmuşdur.

Altıncı cild (2013) Cəbrayıl, Kəlbəcər və Tərtər rayonlarına folklor ekspedisiyaları nəticəsində toplanmış materiallara əsasən hazırlanmışdır. Bu cildin “Tərtibçi” bölməsində tərtibçi, toplama prosesi zamanı qarşılaşdığı maraqlı hadisələrdən və söyləyicilər barədə vacib məqamlardan bəhs edir. Qeyd olunur ki, Qarabağ söyləyiciləri (yəni nağılcılar, rəvayətçilər, şeir deyənlər) çox səmimi insanlardır, yaddaşlarındakıları danışarkən ümumən sərbəstdirlər. Bununla belə, bir çoxu bildiklərini söyləməkdə əvvəl-əvvəl utanıb çəkinir, xüsusən də bunu səs yazısı üçün, yaxud televiziya, radioya çəkildiklərini düşündükləri anda etiraz edirdilər. Bəziləri isə öz ailə üzvlərinin yanında folklor söyləməyə utanırdılar. Bu psixoloji məqamlar toplama işinin gedişinə təsir edən amillərdir və tərtibçi tərəfindən dürüst şəkildə qeyd edilib. Belə çətinliklərin öhdəsindən gəlmək üçün folklorçuların

yanaşması da bölmədə açıqlanır: tərtibçi vurğulayır ki, folklor toplama prosesi bir-iki saatlıq qısa müsahibələrlə yekunlaşmamalıdır. Əksinə, günlərlə, həftələrlə, lazım gəlsə aylarla bir bölgədə araşdırma aparmaq daha səmərəli nəticə verir. Çünki ilk günlər söyləyicilər bildiklərini xatırlamaqda və ifadə etməkdə çətinlik çəkir, hətta utanırlarsa da, bir müddət səmimi münasibət qurulduqdan sonra xatirələri canlanır və daha çox material ortaya qoyulur. Bu, folklor ekspedisiyalarının metodikası üçün əhəmiyyətli bir yanaşmadır və Qarabağ layihəsində də tətbiq edildiyi görünür.

Altıncı cildin materialları göstərir ki, həmin bölgələrdə (Cəbrayıl, Kəlbəcər, Tərtər) toplanmış folklor nümunələri arasında bayatı, layla, nağıl, əfsanə, rəvayət, tapmaca janrları üstünlük təşkil edir. Yəni, poeziya janrlarından dördlülük (bayatı), uşaqlara aid laylalar geniş yayılıb, eyni zamanda rəvayət və nağıl ənənəsi də yaşayır. Toplanmış bayatı nümunələrinin çoxunun Hacı Qaraman ocağına aid olduğu qeyd edilir. Hacı Qaraman ocağı Qarabağ bölgəsində məşhur bir pir ocağıdır; demək, həmin ocaqla bağlı inancları və qəzəlləri ifadə edən bayatılar xalq arasında dolaşmış. Bu fakt dini-təsəvvüfi ənənənin folklor yaradıcılığında əks-sədasına bir nümunədir.

Altıncı cild digər kitablardan fərqlənən bəzi özünəməxsus əlavələrlə də maraqlıdır. Məsələn, tərtibçi bildirir ki, digər cildlərdən fərqli olaraq bu cilddə “Bazar sözləri” və “Xörək sözləri” adlı bölmələr də yer alıb. Bu bölmələr adətən Azərbaycan folklor toplusunda rast gəlinməyən başlıqlardır. “Bazar sözləri” muxtəlif satıcıların bazarda çağırışları, səslənmələri, əmtəə tərifləri ola bilər, “Xörək sözləri” isə milli mətbəxlə əlaqədar deyimlər, yemək bişirərkən deyilən ovsunvari sözlər, ya da yeməklə bağlı atalar sözü-tipli ifadələr ola bilər. Bu cür bölmələrin daxil edilməsi Qarabağ folklorunun məişət və təsərrüfat yönünü də sənədləşdirmək niyyətini göstərir ki, bu da çox qiymətlidir. Bundan əlavə, altıncı cildə haqqında danışılan maraqlı folklor örnəklərindən biri “Çəhrəbəyim” adlı oyundur. Qeyd edilir ki, bu qədim oyun barədə çox geniş məlumat əldə edilməsə də, Cəbrayıl rayonunun Nüzgar, Sirik, Böyük Mərcanlı kəndlərinin sakinlərindən oyunun detalları barədə müəyyən bilgiler toplanmışdır. Belə fraqmentar məlumatların belə yazıya alınması gələcəkdə folklor tədqiqatçıları üçün faydalı ola bilər, çünki bəlkə də itməkdə olan bir oyun ənənəsinin heç olmasa qismən təsviri verilmişdir.

Altıncı cildin materialları 18-dən çox bölmədə təsnif edilib. Bu bölmələr sırasında mifoloji mətnlər, əfsanə və rəvayətlər, Qarabağ müharibəsi xatirələri, inanclar, türkcəyə (xalq təbabəti ilə bağlı çarəvi dərman reseptləri və inanclar), etnoqrafik mətnlər, nağıllar, lətifələr, aşıqlar və el şairləri, bayatılar, laylalar və nazlamalar, sağın nəğmələri (mal-qara sağımı zamanı deyilən mahnılar), sayacı sözləri (sürünü qışlaqdan yaylağa apararkən deyilən ənənəvi sözlər), tapmacalar, atalar sözləri və məsəllər, andlar, alqışlar və qarğışlar, bazar sözləri, xörək sözləri, oyunlar, sanamalar (uşaqları saydırtmaq üçün təkrarlanan sözlər), dini məzmunlu şeirlər, muxtəlif məzmunlu şeirlər, mahnılar kimi çoxçeşidli janrları əhatə edir. Belə

geniş janr skalası toplusunun hərtərəfli olmasına və Qarabağ folklorunun bütün incə detallarınadək təsnif olunmasına imkan yaradır. Hər bölmə daxilində də alt kateqoriyalar mövcuddur; məsələn, mifoloji rəvayətlər bölməsi dini şəxsiyyətlər, pirlər, yer adları ilə bağlı rəvayətlər, tarixi şəxslər, qaçaqlar, tanınmış şəxslər və pəhləvanlar haqqında rəvayətlər kimi yarımbaşlıqlara ayrılıb. Lətifələr bölməsi də alt kateqoriyalara bölünür: Molla Nəsrəddin, Bəhlul Danəndə, Kəlniyyət, Dəli Bavış, Kalvalı kişi, Alxaslı lətifələri, müxtəlif mövzulu lətifələr və s. Habelə mahnılar bölməsi daxilində toy mahnıları, əsgər mahnıları kimi yarım bölmələr vardır. Bu cür detallaşdırma, altıncı cildin tərtibində tədqiqatçıların sistemlilik prinsipinə sadıq qaldığını göstərir (bax: 6.).

Yeddinci cild (2014) tamamilə Xocavənd rayonundan toplanmış folklor nümunələrinə həsr olunmuşdur. “Tərtibçidən” hissəsində tərtibçi, Xocavənd rayonunun coğrafi mövqeyi, əhalisi, yerləşdiyi zona barədə məlumat verməklə yanaşı, bölgənin XX əsrin sonunda dəfələrlə erməni təcavüzünə məruz qaldığını, Qaradağlı kəndində kütləvi qırğınlar törədildiyini xatırladır. Bildirildiyi kimi, Xocavənd əhalisi də Qarabağın digər yerlərinin sakinləri kimi müharibə nəticəsində Azərbaycanın müxtəlif şəhər və rayonlarına köç edib. Folklorçular həmin köçkün Xocavənd camaatı arasında material toplama işi aparmışlar. Söyləyicilərlə söhbətlərdən aydın olub ki, Xocavənd ərazisində vaxtilə Əfşar, Kəbirli, Budaqlı, Talıbxanlı, Alnazarlı, Pəsəndəllər, Papaqçı kimi tayfa və tirələr (nəsil qrupları) yaşayıb. Bu, Xocavənd folklorunun da həmin tayfa müxtəlifliyindən təsirlənərək zənginləşdiyinə işarədir.

Yeddinci cildin materiallarını digərlərindən fərqləndirən bəzi cəhətlər var. Tərtibçinin qeyd etdiyinə görə, bu bölgənin folklorunda dini məzmunlu mətnlər olduqca azdır. Səbəb olaraq göstərilir ki, Xocavənd rayonu (işğal illərində) ermənilərin əhatəsində qaldığı üçün orada Məhərrəmlik kimi dini mərasimlər keçirilmir, ümumiyyətlə dini ayinlərin icrası məhdud idi. Bunun nəticəsində həmin mövzuda folklor örnəkləri nəsil-dən-nəslə keçməyib və ya unudulub. Halbuki, Azərbaycanın digər bölgələrində Məhərrəmlik mərasimlərinin canlı keçirildiyi yerlərdə (məsələn, Şirvan zonasında və ya Bərdənin bəzi kəndlərində) Kərbəla ilə bağlı mərsiyə və rövşənə kimi folklor janrları mövcuddur. Bu müqayisə aparıldıqda aydın görünür ki, Xocavənd folklorunda dini mövzulu nümunələrin azlığı bölgənin tarixi-siyasi şəraiti ilə bağlıdır. Bunun əvəzində, yeddinci cildə toplanan mətnlər arasında nağıl janrı üstünlük təşkil edir. Yəni Xocavənd camaatı, dini hekayətlər az olsa da, əfsanə və nağıl bazasını qoruyub saxlamışdır.

Tərtibçi maraqlı müşahidə olaraq qeyd edir ki, Xocavənd söyləyiciləri bəzən söylədikləri bayatıları mahnı kimi oxuyurdular. Yəni bayatı janrına aid nümunələri zümzümə etməklə ifa edirdilər ki, bu da yaddaşlarını təzələməyə kömək edirdi. Folklorşünaslıqda məlumdur ki, yaddaşda qalan şe’ri mətnləri bəzən musiqi ilə əlaqələndirmək onun xatırlanmasını asanlaşdırır; Xocavənd bayatıları ilə bağlı

müşahidə də bunu təsdiqləyir. Yeddinci cildin ön sözündə daha bir vacib məqam bölgənin tərəkəmə həyatının folklorə yansımaları ilə bağlıdır. Qeyd edilir ki, cildə tərəkəmə (yarımköçəri maldarlıq) həyat tərzini əks etdirən bir sıra etnoqrafik mətnlər də daxil edilib. Bu mətnlərdə çoban həyatına dair nümunələr, sürü ilə bağlı adətlər, yaylaq-qışlaq mühitinə aid təfərrüatlar yer alır.

Yeddinci cildin quruluşu çoxçalarlı olub, Qarabağ folklorunun demək olar bütün janrlarını bir daha əhatə edir. Cildin bölmələri sırasında mifoloji mətnlər, əfsanə, rəvayət və xatirələr, Qarabağ müharibəsi xatirələri, etnoqrafik mətnlər, nağıllar, lətifələr, bayatılar, ağıllar (mersiyə və ağıllar), vəsfi-hallar (vəsfiyyələr, təriflər), laylalar və nazlamalar, nehrə havaları (süd məhsulu hazırlamaq – nehrə çalxalama prosesi zamanı söylənən nəğmələr), sayaçı sözləri və sanamalar, şeirlər, mersiyələr, hətta “inək adları” (mal-qaraya verilən adlar) kimi maraqlı etnoqrafik detallar, tapmacalar, atalar sözləri və məsəllər, alqışlar, oyunlar və s. vardır. Bu uzun siyahı bir daha göstərir ki, Xocavənd bölgəsindən toplanmış materiallar içərisində çox nadir janrlar belə yer almışdır. Məsələn, “inək adları” bölməsi xüsusi diqqət çəkir – kənd folklorunda bəzən inəklərə, öküzlərə qoyulan adlar (Sarıköppək, Göhər, Təxtəli və s. kimi) olur və bu adlar da bir növ şifahi yaradıcılıq nümunəsi sayılır; tərtibçilər hətta belə incə nüansları da nəzərdən qaçırmamışlar. Yeddinci cildə “Mifoloji mətn, əfsanə, rəvayət və xatirələr” bölməsi öz növbəsində alt hissələrə ayrılır: dini şəxslər, pirlər və ocaqlar, yer adları ilə bağlı xatirələr, tarixi şəxsiyyətlər, qaçaqlar, tanınmış insanlar və pəhləvanlar haqqında rəvayətlər kimi. Eyni qaydada “Etnoqrafik mətnlər” bölməsi tərəkəmə həyatı, tərəkəmə ağılları, tərəkəmə yeməkləri, tərəkəmə xarakteri kimi yarım bölmələrə, “Lətifələr” bölməsi Molla Nəsrəddin lətifələri, Bəhlul Danəndə lətifələri, Abdal Qasım lətifələri, Şahpələng (Kamallı) lətifələri, “İngilis kişinin” lətifələri, ermənilərlə bağlı yaranan lətifələr, müxtəlif mövzulu lətifələr kimi alt başlıqlara bölünür. Göründüyü kimi, yeddinci cild həm janr bolluğu, həm də təsnifat zənginliyi ilə seçilir (bax: 7.).

Səkkizinci cild (2014) Kəlbəcər rayonunun folklor irsinə həsr olunub. Bu cild Kəlbəcərin Azərbaycanın müxtəlif bölgələrində məskunlaşmış keçmiş sakinlərindən toplanmış xalq ədəbiyyatı nümunələri əsasında hazırlanaraq çap edilib. Kitab, Kəlbəcər rayonunun sakinlərinin həyat tərzini, adət-ənənələrini folklor örnəkləri vasitəsilə təsvir edən çox dəyərli bir mənbədir. “Tərtibçidən” hissəsində verilən məlumatda tərtibçi vurğulayır ki, Kəlbəcər rayonunun folklor ənənələrinin qorunub saxlanıldığı bir sıra maraqlı məclislər mövcud idi. Məsələn, “yün darəmə iməcliyi”, “nağıl gecələri” və “tapmaca gecələri” adlandırılan folklor məclisləri barədə məlumat verilir. Bu məclislər kənd icmaları daxilində keçirilər, insanlar bir araya gəlib həm iş görər, həm də səhərə qədər nağıl söyləyib tapmaca deyərtilər. Nümunə olaraq göstərilir ki, Kəlbəcərdə nağıl gecələrində “Hatəmin nağılı” kimi dastanvari nağıllar səhərəcən danışılar və hər belə məclisin öz tanınmış, mahir nağılçıları olarmış. Bu

cür folklor məclislərinin təsviri, Kəlbəcər kimi dağlıq bölgədə xalq ədəbiyyatının necə canlı şəkildə yaşadığını ortaya qoyur.

Səkkizinci cildin ön sözündə daha bir vacib məqam, Kəlbəcər folkloruna daxil olan bir çox orijinal nümunənin heç yerdə yazıya alınmamış olmasıdır. Bildirilir ki, topluya daxil edilən xeyli sayda folklor örnəyi indiyədək elmi ədəbiyyatda qeydə alınmamışdır. Bu örnəklər folklorumuzun mənə çalarlarını zənginləşdirən orijinal nümunələrdir və onların ilk dəfə toplanıb nəşr edilməsi folklorşünaslığımıza dəyərli töhfədir. Buradan görünür ki, “Qarabağ: folklor da bir tarixdir” toplusu təkcə artıq bilinən materialları təkrarlamır, əksinə, yeni variantlar, əvvəllər naməlum qalmış mətnlər ortaya çıxarır.

Səkkizinci cildin bölmələri də kifayət qədər genişdir və Qarabağ folklorunun janr müxtəlifliyini nümayiş etdirməyə davam edir. Bu cild, tərtibçilərin qeyd etdiyi kimi, aşağıdakı bölmələr üzrə tərtib olunub: mifoloji mətnlər, əfsanə və rəvayətlər, Qarabağ müharibəsi xatirələri, etnoqrafik mətnlər, nağıllar, lətifələr, aşıqlar, el şairləri (xalq şairlərinin şeirləri), Şair Nəbi, Ayrım Əhməd, Əlövsət Saldas, Səzbənd Süleyman (bu dördü Kəlbəcərdə yaşamış tanınmış xalq şairlərinin adlarıdır və onların yaradıcılığına dair bölüm ayrılıb), inanclar, atalar sözü və məsəllər, tapmacalar, bayatılar, oyunlar. Göründüyü kimi, Kəlbəcər cildində digər cildlərdən fərqli olaraq bəzi bölmələr konkret şəxs adları daşıyır – bu həmin bölgədə yaşamış və yerli folklor mühitinə böyük təsir göstərmiş xalq şairlərinin yaradıcılığının ayrıca təqdim olunmasıdır. Məsələn, Şair Nəbi və Ayrım Əhməd Kəlbəcərin məşhur el şairləridir; onların şeirləri, mərsiyələri, dastanları bu cildə yer alıb. Bu yanaşma topluya lokal ədəbi şəxsiyyətlərin mirasını daxil etməklə elmi baxımdan önəmlidir, çünki regionun folklor mənzərəsini daha dolğun göstərir (bax: 8.).

Doqquzuncu cild (2014) Beyləqan, İmişli, Tərtər, Bərdə və Cəbrayıl rayonlarından olan söyləyicilərdən toplanmış folklor materiallarının vahid kitabda birləşdirilməsidir. Bu cild onu göstərir ki, Qarabağ folklor coğrafiyası inzibati sərhədlərdən daha geniş yayılaraq, qonşu Muğan düzü (Beyləqan, İmişli) və Qarabağa bitişik digər ərazilərə qədər uzanır – çünki adıçəkilən rayonların bəziləri tarixi Qarabağ sayılmasa da, orada məskunlaşmış insanlar Qarabağdan köç etmişdirsə, onların folkloru Qarabağ mühitinin təsirlərini daşıyır. Cildin materialları bu bölgələrin folklor irsinin zənginliyini əks etdirir. Kitabda həmin bölgələrin folklor mühiti təsvir edilməklə yanaşı, etnik tərkibi haqqında da məlumat verilir. Xüsusilə qeyd olunur ki, Beyləqan-İmişli bölgəsində iki böyük tayfa – Təhlə və Muğanlı tayfaları və onların müxtəlif qolları tarixən məskun olmuşdur və onların adət-ənənələrini əks etdirən folklor nümunələri cildə daxil edilmişdir. Bu detal göstərir ki, tərtibçilər folkloru təqdim edərkən onun etnoqrafik kontekstini də nəzərə alırlar: yəni hansı nümunə hansı tayfadan qaynaqlanırsa, bu kimi məlumatlar da verilir.

Doqquzuncu cildə diqqət çəkən elmi müşahidələrdən biri, orada toplanmış nağıl nümunələrinin təhkiyə tərzinə və süjet xüsusiyyətlərinə görə fərqliliyidir. Yəni,

digər Qarabağ bölgələri ilə müqayisədə bu cilddəki nağılların bəzi özünəməxsus cəhətləri olduğu vurğulanır. Məsələn, bəlkə də Muğan düzünün təsiri ilə, bu nağılların dilində və ya süjet quruluşunda müəyyən fərqli üslub elementləri görünə bilər. Belə müşahidələr toplusunun tədqiqat potensialını göstərir – yəni material təkcə toplanmayıb, həm də ilkin təhlillər aparılaraq alimlərin diqqətinə çatdırılıb.

Doqquzuncu cild 15-ə yaxın bölməni əhatə edir. Bu bölmələr sırasında mifoloji mətnlər, əfsanələr, rəvayətlər, xatirələr (şəxsi və tarixi xatirələr), etnoqrafik mətnlər, tərəkmə yeməkləri (çobanların məişəti ilə bağlı mətnlər), nağıllar, lətifələr, inamlar, türkcərarələr (xalq təbabəti mövzuları), atalar sözləri və məsəllər, bayatılar, oyunlar, şeir parçaları kimi kateqoriyalar var. Həmçinin digər cildlərdən fərqli olaraq doqquzuncu cildə “Mətnlərin söyləyiciləri” və “Kitaba daxil edilmiş nağılların süjet göstəricisi” kimi xüsusi bölmələrin olması diqqətəlayiqdir. “Mətnlərin söyləyiciləri” bölməsi, kitabda yer alan hər bir folklor mətninin hansı söyləyicidən (informator) alındığı haqqında məlumat verən siyahıdır. Orada hər bir söyləyicinin doğulduğu və məskunlaşdığı yer, mənsub olduğu tayfa və nəsil, peşəsi və fəaliyyəti kimi detallar, habelə onun nəql etdiyi folklor nümunələrinin adları və janrları göstərilib. Bu cür məlumatların verilməsi olduqca mühüm elmi tərtibat cəhətidir – çünki toplu yalnız mətnləri toplamır, eyni zamanda həmin mətnləri yaradan şifahi ənənə daşıyıcılarının bioqrafik profilini də təqdim edir. Bu, gələcəkdə folklor mətnlərinin müqayisəsi, narrativ üslub fərqlərinin izahı, folklorun sosial daşıyıcıları barədə tədqiqatlar üçün zəngin material deməkdir.

“Nağılların süjet göstəricisi” bölməsi isə, birinci cilddəki analogi bölmə kimi, bu cildə daxil edilmiş nağılların beynəlxalq süjet təsnifatına uyğun indekslərini verir. Həmin indekslərin göstərilməsi, Qarabağ nağıllarının dünya kataloqundakı yerlərini müəyyənləşdirir və bu toplunu beynəlxalq folklorşünaslıq müstəvisində də dəyərli edir. Doqquzuncu cildin tərtibçiləri vurğulayırlar ki, kitabın hər bir bölməsi bölgə folklorunun poetik təfəkkürünün özünəməxsus cəhətlərini daşıyır və materialın çoxvariantlılığının sistemli tədqiqinə şərait yaradır. Yəni bu cildə də, digər cildlərdə olduğu kimi, eyni janrın müxtəlif variantları bir araya toplanıb ki, onların müqayisəli şəkildə öyrənilməsi mümkün olsun. Bu da toplusunun elmi-praktik əhəmiyyətini göstərən bir xüsusiyyətdir (bax: 9.).

Onuncu cild (2016) çoxcildli nəşrin sonuncu kitabıdır və hazırda Bakı şəhərində məskunlaşmış Zəngilan və Şuşa rayonlarının sakinlərinin söylədikləri folklor materialları əsasında tərtib olunub. Bu cild Qarabağ bölgəsinin işğaldan əvvəlki iki mühüm mədəni ocağının – Şuşa və Zəngilanın – folklor mirasını müasir dövrdə üzə çıxarmaq baxımından böyük əhəmiyyət daşıyır. Cildin “Tərtibçidən” hissəsində Zəngilan və Şuşa rayonları haqqında, həmçinin kitabın ümumi xarakteristikası haqqında məlumat verilib. Qeyd olunur ki, qısaca olaraq, Zəngilan rayonunun etnoqrafik mənzərəsinin müxtəlifliyini orada tarixən məskunlaşmış müxtəlif tayfalar nümayiş etdirir: Şamlı, Dərzili, Saralı, Püşənli, Baharlı kimi

tayfaların Zəngilan ərazisində yaşaması həmin bölgənin folklorunu da rəngarəng edib. Bu etnoqrafik müxtəliflik Zəngilan folklorunda bir çox janrların və mövzuların yaranmasında mühüm rol oynayıb. Şuşa şəhəri isə Qarabağın mədəniyyət paytaxtı olaraq, musiqili və şifahi ənənələrin beşiyi hesab edilir; onun folkloru da incə zövqlü şeirlər, qəzəllər, mahnılar, lətifələrlə zəngindir.

Onuncu cildə ayrıca qeyd edilir ki, yas, toy, kirvəlik və Novruz adət-ənənələri ilə bağlı etnoqrafik mətnlər kitabın əhəmiyyətli tərkib hissəsidir. Bu, Zəngilan-Şuşa bölgəsində ailə və mərasim ənənələrinin folklor nəslərində necə əks olunduğunu göstərir. Məsələn, kirvəlik (sünnət mərasimində uşağın kirvəsi olma ənənəsi) haqqında, yaxud toy adətlərinə dair maraqlı mətnlər toplanıb ki, bunlar həmin bölgənin adət fərqliliklərini əks etdirir. Sovet dönməsində dini mərasimlərə qadağa qoyulması məsələsi də burda öz əksini tapıb: Məhərrəmlik mərasiminə tətbiq edilən qadağanın nəticəsi olaraq bu mərasimlə bağlı folklor nümunələrinin unudulması faktı qeyd edilir. Bu da yenə həmin fikirə gətirir ki, bir folklor mövzusunun yaşaması üçün onu daşıyan adət mühitinin yaşaması zəruridir – əks halda, ənənə qırılır.

Eyni zamanda, onuncu cildin materiallarından görünür ki, bölgədə nağılcılıq ənənələri son dövrlərə qədər saxlanılmışdır. Xüsusən Şuşada 1990-cı illərə qədər şəhər mühitində belə nağıl danışmaq, lətifə söyləmək mədəniyyəti unudulmayıb. Tərtibçi vurğulayır ki, Qarabağın işğalı dövründə yalnız ərazi deyil, folklor adət-ənənələrinin bir qismi də itkiyə məruz qaldı. Folkloru yaxşı bilən yaşlı nəslin böyük hissəsi həyatdan köçdü, gənc nəsil isə əvvəlki ənənələri davam etdirmədi; bunun nəticəsində folklor dövriyyəsinin kəmiyyəti xeyli azaldı. Lakin bütün bunlara baxmayaraq, Şuşa folklorunun əsas janrlarından olan lətifə janrı tamamilə itməyib – şəhər mühitində belə öz aktuallığını qoruyub saxlayıb. Məsələn, Şuşaya məxsus lətifə personajları (Abdal Qasım, Məşədi Abbas, Məşədi Bəyli, Abbasqulu ağa, Lotu Şahin, Dayı Qurban və b. kimi şuşalı məşhur gülməçələrin qəhrəmanları) barədə lətifələr hələ də insanlar tərəfindən xatırlanır və danışılır. Bu fakt göstərir ki, hətta diaspora şəraitində, yəni şuşalılar Bakı kimi şəhərlərdə yaşasalar belə, öz yerlərinə aid lətifə anekdot ənənəsini unutmurlar – bu da folklorun davamlılığına bir örnekdir.

Onuncu cildə toplanan materiallar məzmun baxımından çox böyük əhəmiyyət daşıyır. Tərtibçi onların kontekstual xarakter daşmasını xüsusi qeyd edir. Yəni mətnlərin toplanması zamanı yalnız mətnin özü deyil, onun söyləndiyi kontekst, şərait, həmin mətn ətrafında yaranan söhbətlər də qeydə alınıb. Bu, müasir folklorşünaslıqda mühüm prinsiplərdən biridir: folklor nümunəsi onu yaradan şəraitdən ayrılmazdır. Onuncu cilddəki folklor örnəkləri də xalq ruhunun təzahürü kimi təqdim olunur – yəni oradakı nağıl, lətifə, bayatı və s. birbaşa xalqın ruhundan doğan və real həyat hadisələri ilə bağlı materiallar kimi xarakterizə edilir.

Onuncu cildin strukturu da əvvəlki cildlərin quruluşunu izləyir. Burada etnoqrafik mətnlər, mifoloji mətnlər, əfsanə və rəvayətlər, 1918-ci il hadisələri xatirələrdə, nağıllar, lətifələr, aşıqlar, el şairləri, atalar sözləri və məsəllər,

tapmacalar, bayatılar, ağılar, laylalar, oxşamalar, saya sözlər (sayaçı mərasimi ifadələri), sicilləmə (bəlkə də nəsil şəcərəsi ilə bağlı folklor nümunələri və ya bir oyun adı), oyunlar, şeir parçaları kimi bölmələr mövcuddur. Beləliklə, toplu Zəngilan və Şuşa bölgələrinin şifahi ənənələrinin ən müxtəlif janrlardan örnəklərini bir araya gətirib.

Onuncu cild də daxil olmaqla toplunun hər bir cildinin sonunda həmin kitabın ərsəyə gəlməsində xidməti olan söyləyicilər haqqında məlumat verilir. Yuxarıda doqquzuncu cild barədə qeyd etdiyimiz kimi, burada da hər bir söyləyicinin (informatorun) hansı bölgədən olduğu, hansı tayfaya-nəslə mənsub olduğu, peşəsi və harada fəaliyyət göstərdiyi, eləcə də söylədiyi folklor nümunələrinin adları və janrları göstərilmişdir. Bu ənənə bütün on cild boyunca aparılır və nəticədə çox qiymətli bir söyləyicilər reyestri yaranır. Folklor tədqiqatçıları üçün bu reyestr ayrıca bir məxəz rolunu oynayır, çünki məlumat bazası təqdim edir(bax: 10.).

Nəticə: VI–X cildlər də “*Qarabağ: folklor da bir tarixdir*” nəşrinin dəyərli elmi irsini tamamlayır. Onlar Qarabağın tarixi-mədəni ocaqları – Şuşa, Zəngilan və ətraf rayonları – üzrə folklor materiallarını təqdim etməklə bölgənin folklor xəzinəsinin bütövlüyünü təsdiqləyir. Tərtibçilər topladıqları nümunələri məzmun kontekstində təqdim edərək xalqın ənənələrini və etnoqrafik xüsusiyyətlərini dəqiqliklə əks etdirmişlər. VI–X cildlərin təhlili göstərir ki, çoxcildli nəşr Azərbaycan folklor elmi üçün nümunəvi iş olmaqla yanaşı, gələcək komparativ tədqiqatlar üçün zəngin materiallar bazası rolunu oynayır.

Ədəbiyyat:

- Qarabağ: folklor da bir tarixdir, VI cild, 2013
- Qarabağ: folklor da bir tarixdir, VII cild, 2014
- Qarabağ: folklor da bir tarixdir, VIII cild, 2014
- Qarabağ: folklor da bir tarixdir, IX cild, 2014
- Qarabağ: folklor da bir tarixdir, X cild, 2016

Rəyçi: filologiya elmləri doktoru Xavəri Sərxan Abbas oğlu